

ADRESATINIAI SANTYKIAI IR JŲ REIŠKIMAS

(Remiantis I. Simonaitytės raštų kalba)

ALBINAS DRUKTEINIS

Objektinius santykius sudaro dvi didelės grupės – pacientiniai ir adresatiniai. Jie turi bendrą veiksmo (veiklos) kryptingumo požymį, kuris atriboja objektinius santykius nuo kitų veiksmožodžio ir jį papildančio substanyvinio komponento semantinių santykių. Kryptingumo požymį turi veiksmožodžiai, perteikiantys dinaminį santykį tarp realios situacijos daiktų (plačiaja prasme) (tiesa, nevienodą skirtinguose objektų tipuose), pvz.: *Vaikas stumia rogutes; Aš pasakoju jam naujienas* (plg. sakinius, perteikiančius statinį santykį tarp daiktų: *Vaikas turi rogutes* (priklausymo santykiai); *Aš matau laivą* (receptijos santykiai); *Sūnus prilygsta ūgiu tėvui; Sūnus praaugo tėvą* (lyginimo santykiai) ir pan.).

Dinaminis santykis suponuoja vieno iš daiktų aktyvumą, todėl objektinis komponentas visada priešpriešinamas agentiniam. Subjektinio komponento aktyvumas padeda nustatyti veiksmo pobūdį, kai objektinis junginys tam yra nepakankamas (plg. *Medžiai puošia sodybą*, kur *medžiai* nėra agentas, veiksmas neturi aktyvumo požymio, todėl išskirtasis junginys nelaikytinas objektiniu).

Minėtos dvi objektinių santykių grupės skiriasi tuo, kad pacientiniai santykiai reiškia ne tik veiksmo orientaciją į daiktą, bet ir vienokį ar kitokį poveikį jam, o adresatiniai parodo tik orientaciją į daiktą (plačiaja prasme). Adresatiniai santykiai perteikia mažesnio intensyvumo kryptingą veiksmą negu pacientiniai.

Veiksmo (veiklos) orientacija į daiktą suponuoja pastarojo buvimą veiksmožodžio nurodytoje realioje situacijoje, t.y. tiesioginį abiejų daiktų dalyvavimą joje. Tai atriboja adresatinius santykius nuo jiems artimų paskirties santykių. Sakykime, sakiniuose *Jam paminklo niekas nestatys* PKK 206; *Kodėl ji negali tau pasiūti marškinių* R II 38; *Kurpes tau perka tavo mama, net kojines* R II 38 naudininku išreikštas komponentas nelaikytinas adresu, nes veiksmo atlikėjas ir kalbamasis daiktas kartu nedalyvauja situacijoje, nėra santykio betarpiškumo.

Papildomą būdą atriboti adresatinę ir paskirties reikšmes yra nurodžiusi E. Genušienė [Генюшене, 1978, p. 158]. Sakinius su paskirties naudinini-

ku galima skaidyti į du teiginius, nurodančius agento ir veikiamojo (ar sukuriamojo) daikto ryšį ir pastarųjų santykį su paskirties daiktu, pvz.: *Mama perka kurpes, kojines – Kurpės, kojinės skirtos tau; Ji siuva marškinius – Marškiniai skirti tau*. Sakinių su adresatiniu komponentu taip skaidyti neįmanoma, nes visi tokios semantinės struktūros komponentai reiškia tiesiogiai situacijoje dalyvaujančius daiktus.

Adresatinių santykių veiksmo (veiklos) orientaciją į daiktą sukonkretina informacijos ar daikto teikimo (davimo) prasminiai komponentai. Veiksmažodžiai, turintys šią funkcinę semą, sudaro didelę adresatinių junginių dalį. Tie adresatiniai santykiai, kurie minėtųjų prasminių komponentų neturi, reiškia bendrą veiklos orientaciją į daiktą.

Veiksmažodžiai, reiškiantys informacijos perteikimą, priklauso kalbėjimo veiksmažodžių grupei, o konkretaus daikto davimą nurodo fizinio veiksmo veiksmažodžiai. Pirmųjų vienintelis objektinis komponentas turi adresatinę reikšmę (be jo dar yra kalbėjimo (pranešimo) turinį išreiškiantis komponentas), o antrieji turi du objektinius komponentus – adresatinį ir pacientinį. Bendrą veiksmo (veiklos) orientaciją reiškiantys adresatiniai santykiai turi specifinių ypatybių ir gerokai skiriasi nuo tipišκών adresatinių santykių su teikimo (davimo) sema.

Tipiškesnius, griežtesnes ribas turinčius adresatinius santykius išreiškia informacijos perteikimo prasmę turintys junginiai. Juose kalbėjimo veikla kas nors pranešama pašnekovui, turint tik pranešimo tikslą ar pranešimu siekiant dar ir kitų tikslų. Tai lemia vienokias ar kitokias papildomas veiksmažodžio reikšmes, kartu ir santykio atspalvius, iš dalies net adresatinio komponento raišką.

Tik informacijos perteikimui skirti veiksmažodžių *sakyti, pasakoti* ir jų sinonimų junginiai, pvz.: *Vilius man pernai sakė, kad ji esanti labai mokslis AŠL 166; Jis nė vienam negalėjo pikto žodžio tarti AŠL 304; Nepasakoję Mikas niekam savo prietykio su baronu Golstromu AŠL 24; ... jie džiugią naujieną jai praneštę VK 347*. Informacijos perteikimas gali turėti įvairių papildomų veiksmo atlikimo būdo, kalbančiojo santykio su adresasutu ar pranešimo turiniu ir kitų reikšmių, pvz.: *Usnis taip pat, lyg pritardamas vokiečiams, pastebi VK 257; visai šaltai atsakinėjo Urtė motinai AŠL 189; Tu drįsti man taip atvirai meluoti R II 148; Tu man nieko neįsakysi AŠL 304; Katram broliui padėkoti už tai gali AŠL 24; Kaip gyrė jis anądien man savo vokiečius AŠL 53; ... skundėsi kartą Ilžė Šimonienė savo kaimynui AŠL 138*.

Veiksmažodis *kalbėti* dažniau vartojamas ne informacijos perteikimui, o tam tikros veiklos įvardijimui (plg. *Jis kalba labai neiškiai*). Kai su juo pavartojamas adresatinis komponentas, yra aktualizuojama informacijos perteikimo sema, ir jis priartėja prie veiksmažodžio *pasakoti*, tačiau išlaiko

neorientuotos veiklos atspalvį. Dėl to pranešimas (ir naudingininkinis komponentas) yra panašus į paskirties junginius, pvz.: *Nekalbėk man nieko apie Mikėlį* AŠL 105; *Ar jau nebežinai, ką tu man kalbėjai* AŠL 221; *Kas jam įpuolė į galvą man tokius niekus plepėti* AŠL 212.

Dalis šio tipo adresatinių junginių, be pranešimo semos, nurodo pranešėjo siekimą paveikti adresatą, pvz.: *O tiems ponams neįpasakosi, kad ūkyje kartais reikalinga baltosios* AŠL 329; *... jimai pasiūlė svečiui arbatos* VK 227. Kai kuriais atvejais galima įžiūrėti net kauzacijos atspalvį, pvz.: *Ėvė nė vieną kartą nepriminė Mikui jaunų dienų* AŠL 264; *Buvau beišsijojanti jam tas pavardes priminti* OBT 727; *Jei jiems ir aiškinsi, jie tik nusijuoks* AŠL 148. Tačiau pavartotasis naudingininkas, su kalbėjimo veiksmažodžiais paprastai įforminantis informacijos priėmėją, rodo, kad veiksmažodžio reikšmėje yra aktualizuota adresatinė sema, o ne pacientinė (plg. veiksmažodžio *aiškinti* junginį, reiškiantį pacientinius santykius: *reikia (iš)aiškinti nusikaltėli*). O tokio tipo junginiai, kaip *(i)tikinti draugą*, nors pagal realų santykį ir yra artimi adresatiniams (realus veiksmas reiškia informacijos perteikimą), tačiau juose yra aktualizuota poveikio ir tam tikros būsenos (būklės) kauzacijos reikšmė (daryti, kad *tikėtų*). O kauzacijos reikšmė (kartu su poveikiu) jau būdinga pacientiniams objektiniams santykiams (plg. dar *varyti svečius lauk*; *kelti vaikus anksti* ir pan., kuriuose veiksmažodis taip pat gali reikšti kalbėjimą).

Yra nemaža atvejų, kai adresatinis objektas reiškiamas galininko linkniu (būdingu pacientiniam objektui), nors akivaizdžios poveikio reikšmės tokie junginiai neturi. Vieni iš jų, be pranešimo, reiškia dar ir emocinį santykį, pvz.: *Jokūbą visada labai aštriai subara jo žmona* AŠL 94; *didžiausią triukšmą kelia ji virtuvėje, ūdija vyrą* AŠL 310; *Marė daugiau nieko nežino, kaip tik vieną ar kitą dantinėti* AŠL 169. Emocinio santykio reikšmė nustumia į antrąjį planą adresatinę – pranešimo reikšmę, ir tai lemia galininko, o ne naudingininko buvimą. Tačiau poveikio daiktui, kauzacijos čia nėra, ir dėl veiksmažodžio reikšmėje esančios pranešimo semos junginys priklauso adresatiniams santykiams.

Kiti veiksmažodžiai perteikia tokias situacijas, kuriose kalbėtojas pranešimu skatina pašnekovą suteikti tam tikros informacijos ar pageidauja kokios nors jo veiklos. pvz.: *Ateina bernas ir klausia kažki ko Miką* AŠL 194; *... ji mane prašė išeiti ir slėptis* R VI 317; *... dar visai neseniai jis perspėjo ją* AŠL 226; *Ir svetimasis atėjęs mane įspėjo, kad jie mane kankinsią* R VI 317. Šie prasminiai atspalviai taip pat užgožia pranešimo semą, ir adresatinis komponentas reiškiamas nebe naudingininku. Poveikis ir kauzacija dar nėra tokie ryškūs, kad šiuos junginius galėtume priskirti pacientiniams objektiniams santykiams.

Kilmininku informacijos perteikimo adresatinis objektas nėra dažnai reiškiamas. Daugiausia tai galininko variantas su veiksmažodžiais *klausti, prašyti*, pvz.: *Bet eik ir paklausk jų* AŠL 66; *Rasi jis nori, kad aš jo ko nors paprašyčiau* AŠL 291. Giminiškas jiems ir leksine reikšme, ir variantiniu valdymu yra veiksmažodis *atsiprašyti*, I. Simonaitytės raštuose vartojamas tik su kilmininku, pvz.: *Bet aš jos atsiprašysiu* AŠL 239; *Kitą rytą Bintakis gėdingas atsiprašė Urtės* AŠL 230. Prie adresatinio objekto skirtinas ir nuo tarinio priklausantis kilmininkas sakiniuose *pradėjo Roželė gailiai verkti ir šauktis motinos* AŠL 278; *Kol tų darbininkų prisiprašai* P 55. Juose kilmininko atsiradimą lemia veiksmažodžio reikšmės pasikeitimai prisidėjęs sangrąžai, šiaip, sakykime, *šaukti* valdo galininką. Veiksmažodis su sangrąža reiškia tam tikrą veiksmo apribojimą subjekto sfera ir turi papildomą reikėjimo, norėjimo prasmę, siejamą su tikslo reikšme ir reikalaujančią kilmininko. Tai būdinga, nors ir ne taip ryškiai, apskritai leksemoms *klausti, prašyti, atsiprašyti*. Galbūt šis norėjimo, reikėjimo modalumas, būdamas neryškus, tik kaip skatinimo suteikti informacijos ar atlikti veiksmą atspalvis, ir sudaro prasminį pagrindą variantinei raiškai galininkas/kilmininkas.

Įvairių funkcinių atspalvių adresatiniai santykiai su pagrindine pranešimo sema turi tada, kai jie reiškiami prielinksninėmis konstrukcijomis. Tačiau pagrindinė tokių junginių charakteristika – orientacija į daiktą perteikiant informaciją kalbėjimu – išlieka, nors ir ne visada būna akivaizdi. Šiam tipui priklauso veiksmažodžio *prašyti* ir prielinksnio *iš* su kilmininku junginiai, pvz.: *Ar ne iš jos prašys algos per kalėdas* P 145. Tokios konstrukcijos turi kauzacijos atspalvį ir yra sietinos su atitinkamais fizinio veiksmo veiksmažodžių junginiais *imti iš ko nors (ką nors)*, junginių *duoti kam nors (ką nors)* konversyvais (konversinėmis, taigi ir su panašiomis ar net vienosdomis priklausomųjų komponentų funkcijomis šias konstrukcijas laiko J. Apresianas, L. Novikovas [plg. Апресян, 1974, p. 27; Новиков, 1982, p. 219]). Šiaip veiksmažodžio *prašyti* adresatas reiškiamas galininku ar kilmininku, tačiau kai veiksmažodis reiškia dar ir orientaciją į siekiamą ėmimo (gavimo) situaciją, atsiradęs šis prasminis komponentas lemia prielinksninės konstrukcijos buvimą. Jei sakiny su šiuo veiksmažodžiu perteikia tokią situaciją, po kurios ėmimo (gavimo) santykiai negalimi, tai prielinksnio *iš* konstrukcijos ir neįmanoma pavartoti, pvz.: *prašyti jį papasakoti*, bet **prašyti iš jo papasakoti*.

Veiksmažodžio *kreiptis* ir prielinksnio *į* konstrukcija, be pranešimo semos, nurodo lyg ir paruošiamąjį informacijos perteikimo etapą, akcentuoja pačią orientaciją, pvz.: – *Viliau, juk taip? – kreipėsi senis vėl į Vilių* AŠL 247; *Pagaliau sakytojas kreipėsi į ją* AŠL 201. Dar ryškesnė orientacijos reikšmė ir kartu blankesnė pranešimo sema yra tokiose pat konstrukcijose su

veiksmazodžiu *prašnekti*, pvz.: ...*ji prašneko į mane* OBT 117. Šiaip šis veiksmazodis neturi adresatinio valentingumo – reiškia pradinę kalbėjimo fazę. Pavartota prielinksninė konstrukcija aktualizuoja ir akcentuoja pradinę pranešimo fazę.

Antroji didelė adresatinių junginių grupė – daikto davimą reiškiantys junginiai. Jų veiksmazodžiai nurodo fizinį veiksmą, kuriuo yra perduodamas tam tikras daiktas (pacientinis objektas sakinio semantinėje struktūroje) kitam asmeniui, tiesiogiai dalyvaujančiam davimo situacijoje, – sakinio (ir junginio) semantikoje turinčiam adresatinio objekto funkciją. Be papildomų reikšmių šie santykiai perteikiami junginiais su veiksmazodžiu *duoti*, pvz.: *Mikas paėmė knygą ir padavė Urtei* AŠL 211.

Ne visi šio veiksmazodžio junginiai su naudininku reiškia adresatinius santykius. Kai veiksmazodis perteikia situaciją, kurioje tiesiogiai nedalyvauja davėjas ir gavėjas, naudininkinis komponentas turi paskirties funkcinę reikšmę, pvz.: *Be baimės galima jam ūkį atiduoti* AŠL 91; *Margis atidavė ūkį dukteriai* AŠL 93; ... *jam kampilį pamiegoti vis tiek duotų* PKK 266. Čia ir davimas nėra fizinis veiksmas, kauzuojantis daikto judėjimą, kontaktą su kitu daiktu ar pan. Tipiškas tokių sakinių pacientinio objekto denotatas – neskaidomas, nedalijamas arba bent jau fiziniu veiksmu negalimas perduoti daiktas.

Tačiau šis veiksmazodis gali reikšti ir tokią situaciją, kai nedalijamas dalykas yra duodamas pasakymu, pvz.: (*Ati*) *duodu tau antrąjį namo aukštą*. Toks pasakymas nereiškia fizinio veiksmo, tačiau yra davimo adresatas, nes nuo pasakymo momento duodamas dalykas jau tampa tiesioginio situacijos dalyvio nuosavybe. Gavėjas yra kartu ir informacijos priėmėjas. Taigi kad galėtume naudininku išreikštą komponentą laikyti adresatiniu tokio tipo sakiniuose, reikalingos dvi sąlygos – performatyvinė veiksmazodžio reikšmė ir antrasis adresatinio komponento asmuo. Performatyvinis veiksmazodis reiškia ir informacijos perteikimą, ir tam tikro veiksmo atlikimą [plg. Арутюнова, 1976, p. 46–48; Grodziński, 1980, p. 53]. Tikras performatyvas turi būti išreikštas esamojo laiko pirmuoju asmeniu.

Performatyvinis veiksmazodžiu perteikiama sakinio semantinė struktūra neturės adresatinio komponento, jei jis nebus išreikštas antrojo asmens forma: naudininkinis komponentas nereikš tiesioginio santykio dalyvio ir turės tik paskirties funkciją (plg. *Atiduodu jam ūkį* – nėra to, į ką būtų orientuotas veiksmas; o informacija perteikiama ne nurodomos situacijos dalyviui, bet pašnekovui – kalbėjimo akto dalyviui).

Daikto davimo adresatinius santykius gali reikšti ir kiti veiksmazodžiai, dažnai turintys papildomų, tačiau adresatinių santykių keičiančių reikšmių, pvz.: [Antmonas] *įteikia kiekvienam botagą* AŠL 76; ...*visada mergoms ką nors dovanojau* AŠL 192; ...*ta ir paskolino man savo šventadienius*

drabužius OBT 87; *Arklį jam gražino* P 145; *Iš kur Marė apmokės mėsininkui* R II 268; *...gaspadinė jos motinai pardavusi sergančią karvę* OBT 477.

Visi iki šiol minėti adresatinio objekto junginiai yra susiję su perdavimo (perteikimo) sema – pagrindiniu, bet ne būtinu adresatinių santykių prasminiu komponentu. Esant veiksmo (veiklos) orientacijai į daiktą, adresatiniai santykiai būna ir kai nėra perdavimo semos. Juos galėtume pavadinti bendros orientacijos adresatiniais santykiais.

Šio tipo adresatiniai junginiai su naudininkiniu komponentu turi ryškesnį ar ne tokį ryškų poveikio adresatiniam objektui atspalvį. Jis ir lemia orientacijos buvimą bei koreliuoja su agentinio aktyvumo sema. Tačiau tokie junginiai nenurodo, ko konkrečiai siekiama orientuojant veiksma į daiktą ar net paveikiant jį, nepateikiama informacijos apie kauzuojamą dalyką, kaip būna pacientinio objekto junginiuose.

Artimiausi pacientiniam objektui yra veiksmažodžių *kenkti*, *trukdyti* junginių vardažodiniai komponentai, pvz.: *Jei kitaip jiems negalima kenkti, tai pradedama juos laikyti silpnapročiais* R II 118; *Kam tu man trukdai ir neleidi toliau rašyti* OBT 663. Tokie junginiai implikuoja konkrečią fizinę agento veiklą, tačiau poveikį nurodo labai abstrakčiai. Dėl to jų veiksmas ir interpretuojamas jau kaip orientacija į daiktą, o ne kaip poveikis jam, nors skirtumas tarp tokio tipo adresatinių ir labiausiai apibendrinančių realų veiksmažodžių objektinių santykių yra ne tiek denotacinio, kiek nominacinio pobūdžio, t. y. susijęs su realaus santykio įvardijimo ypatumais, konkrečių leksemų reikšmėmis.

Šiek tiek blankesnę poveikio reikšmę ir ryškesnę orientaciją į daiktą negu ankstesniuose pavyzdžiuose turi veiksmažodžių (*at*)*keršyti*, *priešintis* junginiai, pvz.: *Mikėlis, regis, norėjo atkeršyti Krizui už tai* AŠL 139; *Jis man šandien pasipriešino* R VI 157. Nežymų poveikio atspalvį turi ir veiksmažodžio *padėti* (*pagelbėti*) junginiai, pvz.: *Juk tu matai, kiek aš tau padėdu* OBT 617. Tiksliai veiksmo orientaciją perteikia junginiai su veiksmažodžiais *tarnauti*, *įtikti*, *nusilenkti*, *nusileisti*, pvz.: *Šimoniai nepratę vokiečiams tarnauti* AŠL 301; *Aš stengsiuos tau įtikti* AŠL 206; *...žmonės nebenori daugiau lenktis ponams* P 125; *Mano motina nusileis man* R VI 147. Paskutiniojo veiksmažodžio junginys dėl aktyvumo slopinimo reikšmės neturi akivaizdžios orientacijos.

Skirtingą agento veiklos orientaciją perteikia veiksmažodžio *rodyti* junginiai. Vieni iš jų, kaip ir *duoti* tipo junginiai, reiškia fizinį poveikį daiktui, kokio nors tipo kauzaciją (judėjimo, padėties kitimo), ir visa tai orientuoja į asmenį (ar kitą gyvą daiktą) siekiant, kad šis pamatytų rodomą dalyką, pvz.: *Negi rodysi Šneiderikei liežuvi* OBT 147; *...jinet ponui kunigui parodžiusi savo giesmes* OBT 227. Prie jų skirtina ir sangražinė šio veiksmažodžio

forma, reiškianti veiksmo atlikėjo veiklą, kuria siekiama, kad ji patį pamatytu, pvz.: *Apsirengiau ir nuėjau Naujokams pasirodyti* OBT 137. Kiti rodyti junginiai perteikia bendresnę agento veiklą, nesusijusią su rodomo daikto kauzacija, – tik pastangas, kad asmuo pamatytu norimą dalyką, pvz.: *Kunigas buvo beiškėlią ranką, norėdamas parodyti jai duris* VK 357; *Norima Urtei ir jos tėvui parodyti miestą* AŠL 177.

Kitokios interpretacijos reikia naudininkiniam komponentui ir apskritai visai veiksmažodžio konstrukcijai sakinyje *Jam mėgino daryti operaciją su kažkokiu vietiniu apmarinimu* OBT 357. Tokio tipo konstrukcijos yra specifinės tuo, kad jose veiksmo pavadinimas yra išreikštas analitiškai, t. y. vienu žodžiu (*daryti*) perteikiama pati veiksmo idėja, o galininkiniu komponentu nurodomas darymo pavadinimas (kartais darymo rezultatas). Kai kurie šio tipo junginiai turi atitinkamus veiksmažodžius, pvz.: *Ar negalėjau jam džiau-gsmą padaryti* AŠL 181 (*pradžiuginti jį*); ...*tėvui padarytos skriaudos jis niekada taip skaudžiai nepajuto* VK 257 (*skriausti tėvą*); *Visokių jai paty-čių darė* AŠL 136 (*tyčiotis iš jos*). Tačiau didesnė tokių junginių dalis atitikmenų veiksmažodinėje leksikoje neturi, pvz.: *Didesnio nemalonumo tu savo giminei padaryti nebegali* VK 197; ...*ji nesupranta, kokią žalą jos motinai padarė ta „geroji“* Vilkenė OBT 477; *Bet niekam bloga ji nedaro* AŠL 94; *Ar aš šiap kokiam žmogui esu neteisybę dariusi* AŠL 305. Tokie analitiniai junginiai akcentuoja patį veiksmažodį ir jo atlikėją, o atitinkami veiksmažodžiai parodo tam tikrą santykį tarp veiksmo atlikėjo ir kito daikto. Tuo aptariamieji junginiai yra panašūs į „absoliučiai“ vartojamus tranzityvinius veiksmažodžius, plg. *Vaikas skaito knygą – Vaikas (jau) skaito* [plg. Вале́йка, 1980, p. 22]. Su veiksmažodžiais – analitinių junginių atitikmenimis galininku reiškiamas komponentas turi pacientinio objekto funkciją, plg.: *džiuginti jį* (emocinės būsenos kauzacija), *skriausti jį* (fizinės-emocinės būklės kauzacija) ir pan. Aktualizuojant patį veiksmažodį, to veiksmo poveikis daiktui nėra aktualus, dėl to jis pašalinamas iš pacientiniam objektui būdingos pozicijos, o jo vietoje atsiduria darymo rūšį ar jo pasekmę pavadinantis predikatinės reikšmės daiktavardis. Tačiau realioje situacijoje poveikis daiktui yra. Poveikį, kaip šalutinę tokios konstrukcijos informaciją, išreiškia veiksmažodžio ryšys su naudininkiniu komponentu, o patį veikiamą daiktą – naudininku įformintas vardažodis. Tačiau šis poveikis (esantis realioje situacijoje) kalbinėje struktūroje beturi tik veiksmo orientacijos į daiktą reikšmę. Taigi toks naudininko vartojimas – išreikšti veikiamą daiktą – taip pat yra susijęs su realios situacijos įvardijimo ypatumais, kaip ir veiksmažodžių *keršyti*, *kenkti* junginiuose, tik kitokio tipo. Pastaruosiuose tie įvardijimo ypatumai yra susiję su dideliu realaus santykio abstrahavimu, o analitiškai veiksmažodžius perteikiančiuose junginiuose, sutelkiant dėmesį į tam tikrą informaciją, nuo kitos iš dalies atsiribo-

jama, ir ji pateikiama kaip neaktuali, nesvarbi. Tai lemia tokią informaciją perteikiančių komponentų semantinės funkcijos tipą bei raišką.

Bendros orientacijos adresatiniai junginiai, išreikšti prielinksninėmis konstrukcijomis, pasižymi dar mažesniu veiksmo orientacijos į daiktą intensyvumu, mažesniu santykyje dalyvaujančių daiktų betarpiškumu, kai kurie ir didesniu realaus santykio abstrahavimu, ryškesnėmis ar ne tokiomis ryškiomis papildomomis neobjektinėmis funkcinėmis reikšmėmis.

Labai abstrakčiai realų santykį perteikia junginiai, sudaryti iš veiksmožio ir prielinksninės konstrukcijos su prielinksniu *su*, pvz.: *Krizas dar tebesivargino su arkliais* AŠL 114; *Aš dar visą naktį su tavimi čiupinėsiuos* AŠL 281. Tokių junginių veiksmožodis, labai apibendrinamas realų santykį, tiek nutolsta nuo konkretaus veiksmo, jog įgauna būsenos atspalvį, prielinksninė konstrukcija – būseną (būklę) stimuliuojančios priežasties atspalvį. Didelį šių junginių apibendrinimo laipsnį bei mažo intensyvumo orientaciją rodo ir tai, kad yra daug pavyzdžių, kuriuose veiksmas perteikiamas analitiškai, o tokie junginiai, kaip minėta, visada labiau akcentuoja patį veiksmažodį ir susilpnina ryšį su objektiniu komponentu, pvz.: *...ją užmuš, papjaus ar ką kita tokį padarys su ja* R VI 17; *Darykite su manimi, ką darote* AŠL 85; *O ką darysime su purvais, kurie mums taškysis* VK 187; *...nežino, ką daryti su kaimiete* AŠL 178.

Tam tikrų veiksmožodžių ir prielinksnio *į* konstrukcijos junginiai turi ryškią lokatyvinę reikšmę, tačiau čia vis tik svarbesnis yra santykis tarp daiktų, vieno daikto veiklos orientacija į kitą daiktą, pvz.: *...jo sienos ne tam, kad lietuviai šaudytų savo strėlėmis į neatmušamus priešus* AŠL 16; *...visur Anskis turės paleisti ugnį į žmones* VK 307; *Jis pasišaipė iš manęs, spjovė į mane* P 155. Kai veiksmožodis reiškia konkretų fizinį veiksmažodį ir daikto judėjimo kauzaciją, o kauzuojamojo judėjimas yra orientuotas į kitą daiktą, pastarojo funkciją jau galima laikyti lokatyvine – veiksmožodis reiškia labiau kauzuojamo daikto judėjimo kryptį, nors santykio su daiktu (siekimu paveikti) atspalvis yra, plg.: *...svečias metė į tave, ne į mane peilį* R VI 167.

Kitokią prasminę atspalvį turi junginiai su prielinksnio *prieš* konstrukcija pvz.: *Tai kodėl ji dabar taip prieš motiną pasistojo* AŠL 184; *Baisu būtų, jei tu prieš juos iškeltum ginklą* R II 118; *...tėvas niekada prieš jį nėra rankos pakėlęs* VK 107. Šių junginių veiksmožodis reiškia bendrą veiklą ir dažnai turi, be veiksmo orientacijos, prieštaravimo, nesutikimo ar nesantaikos atspalvį. Tai veiksmui suteikia papildomą emocinio santykio reikšmę, šiek tiek net ir būsenos prasmės, plg. dar *Dabar jis lankstosi ten prieš vokiečius* AŠL 105; *Ir nuo tuokart Šimonis visada nusilenkia prieš senį qžuolą* AŠL 19. Variantinis naudininkas su šiuo veiksmožodžiu (*musilenkti qžuolui*) turi ryškesnę orientacijos reikšmę su paskirties atspalviu, o ap-

tariamieji junginiai – tam tikrą vidinės būklės, emocinio santykio, nors ir orientuotą į daiktą, bet labiau apribotą agento sfera, atspalvį.

Kad ir neryškia, tačiau adresatinę reikšmę turi tam tikros konstrukcijos su prielinksniu *nuo*, pvz.: *Nejaugi tu neturi nieko, kas tave gintų nuo niekšų* OBT 657; *...narsiai ji ginasi nuo piršlių* AŠL 128; *...krauju apšlakstė Lietuvos žemelę, gindamas ją nuo priešų* AŠL 18. Šiuo veiksmažodžiu perteikiamas veiksmas pirmiausia yra orientuotas į ginamą dalyką, šis santykis yra pagrindinis objektinis santykis, o prielinksnine konstrukcija pasakomas dalykas nėra toks aktualus, tačiau realioje situacijoje veiksmas dažniausia kaip tik nukreiptas į tai, nuo ko ginama. Pastarasis santykis gali būti realizuojamas atskiru junginiu, plg. *Kovoja su priešais (kad apgintų ją)* ar panašiai. Tokia konstrukcija (kaip ir kai kurie kiti straipsnyje minėti atvejai) patvirtina teiginį, kad junginys ar sakinyss gali išryškinti, aktualizuoti vieną ar kitą perteikiamos situacijos pusę, t. y. kalbėtojas gali tam tikru mastu subjektyviai traktuoti realią situaciją¹ (plg. Č. Filmoro perspektyvos sąvoką [Филмор, 1981, p. 518–521]).

Su kai kuriais veiksmažodžiais prielinksninės konstrukcijos yra beveik variantiškos galininkui, pvz.: *...kartais lyg pasiutusi katė puolusi ant savo motinos* AŠL 216 (plg. *pulti motiną*). Junginys su prielinksnine konstrukcija labiau akcentuoja veiksmą, o ne santykį su daiktu, o junginys su galininku – labiau veiksmo orientaciją į daiktą, santykio betarpiškumą. Tai akivaizdžiai rodo kito tipo veiksmažodžių, pavyzdžiui *barti*, analogiškos poros. Junginys *barti vaiką* perteikia aktyvią veiklą, ne tik orientuotą į daiktą, bet ir turinčią siekiamo poveikio atspalvį. Kai vartojama sangražinė forma *bartis*, apribojanti veiksmą labiau veiksmo atlikėjo sfera, tada žodis valdo nebe galininką, o prielinksninę konstrukciją *ant ko nors*, plg. *bartis ant vaiko*. Panašų, tik gal ne tokį ryškų apribojimą veiksmo orientacijai suteikia prielinksninė konstrukcija ir veiksmažodžio *pulti* junginyje.

Tokia ar panaši adresatinių santykių su naudininku (kartais galininku) ir su prielinksninėmis konstrukcijomis prasminė diferenciacija yra būdinga visiems aptariamiesiems atvejams. Vienur prielinksninė konstrukcija turi papildomų aplinkybinių reikšmių ir prislopina veiksmo orientaciją į daiktą, kitur tiktai susilpnina orientacijos intensyvumą, santykio betarpiškumą, lyg ir atitolina veiksmą nuo daikto, į kurį jis orientuojamas, išryškindama patį veiksmą.

Bendros orientacijos adresatiniai santykiai akivaizdžiai parodo, kad griežtos ribos tarp pacientinių ir adresatinių (ypač šio tipo) santykių nėra. Nuo didžiausio apibendrinimo pacientinių santykių (pagal apibendrinimo laipsnį

¹ Čia turimas galvoje ne tiek konkretus kalbėtojas konkrečiam kalbėjimo akte, kiek apibendrinto kalbos vartotojo subjektyvaus požiūrio galimybė, užfiksuota tam tikromis kalbos priemonėmis, realizuojančiomis tokį kalbos vartotojo poreikį.

pacientiniai objektiniai santykiai yra labai nevienodi – nuo konkretaus fizinio poveikio, pvz.: *stumti rogutes*, iki labai bendro poveikio, fiksuojamo tam tikra kauzacija, pvz.: *varginti žmogų, raminti vaiką, išteisinti kaltinamąjį* konkrečius veiksmus ir veikiamus daiktus implikuojantys bendros orientacijos adresatiniai santykiai (*trukdyti*) skiriasi tik stipresniu orientacijos akcentavimu bei aktualizavimu. Tai skirtumai, labiau susiję su realaus santykio nominacijos ypatumais, negu su paties realaus santykio skirtumais. Kiti adresatiniai santykiai perteikia tik orientaciją į daiktą (esančią ir realioje situacijoje), ir veiksmo kryptingumu ribojamų objektinių santykių skalėje užima paskutinę pakopą, artimą paskirties funkcinei reikšmei (fizinio davimo veiksmo junginiuose) ar aplinkybinėms reikšmėms (kai kuriuose bendros orientacijos adresatiniuose junginiuose).

АДРЕСАТНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И СПОСОБЫ ИХ ВЫРАЖЕНИЯ (На основе языка творчества Е. Симонайтите)

Резюме

Адресатные отношения характеризуются ориентацией действия (деятельности) на предмет и тем отличаются от другой большой группы объектных отношений – пациентных, означающих воздействие. По характеру ориентации адресатные отношения распадаются на три группы – передачи информации, основу которых составляют глаголы говорения, передачи предмета (с глаголами физического действия) и общей ориентации. Последние не имеют специфической для адресатных отношений семы передачи, характеризуются оттенком воздействия на предмет и являются как бы продолжением пациентных объектных отношений.

LITERATŪRA

Grodziński, 1980 – Grodziński E. Z zagadnień współczesnej filozofii języka. Teoria performatiwów i jej krytycy. // *Przegląd humanistyczny*. R. 24. Nr. 1(172). 1980. P. 51 – 61.

Апресян, 1974 – Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. М., 1974.

Арутюнова, 1976 – Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. М., 1976.

Валейка, 1980 – Валейка Л. Транспозиция в литовском и английском языках. Вильнюс, 1980.

Генюшене, 1978 – Генюшене Э. Ш. Бенефактивные транзитивные рефлексивы в литовском языке // *Проблемы теории грамматического залога*. Л., 1978. С. 156 – 161.

Новиков, 1982 – Новиков Л. А. Семантика русского языка. М., 1982.

Филлмор, 1981 – Филлмор Ч. Дело о падеже открывается вновь // *Новое в зарубежной лингвистике*. М., 1981. Вып. 10. С. 496 – 530.

Konservatorijos Klaipėdos fakultetai
Lietuvių kalbos ir literatūros katedra

Įteikta
1986 sausio 13 d.